

Netta Schutte
Departement Spraakleer en Drama

DIE KEISER (Bartho Smit)

Uittreksel uit MA-verhandeling Situasie en appèl in enkele dramas van Bartho Smit, voltooi in die departement Afrikaans-Nederlands, 1980.

Situasie en oerteks

Die situasie wat in Die Keiser tot stand gebring word, ontstaan uit 'n sprokie: Die Keiser se nuwe klere van Hans Andersen. Die sprokie handel oor 'n keiser wat versot was op nuwe klere en daarom elke uur van die dag ander klere aangetrek het. Op 'n dag besoek twee bedrieërs die hof en voer aan dat hulle vir die keiser die mooiste klere sal maak. Dit sou egter die eienskap van ontmaskering besit: iemand wat dom en onnosel of ongeskik is vir sy amp, sou die klere nie sien nie. Gevolglik maak al die ministers of hulle die klere sien uit vrees dat hulle ontmasker sal word. Die keiser is hierdeur verplig om dieselfde te doen en loop gevolglik naak in die optog. Al die mense bewonder die keiser se klere, net een klein dogtertjie sien dat hy nakend is. Maar die keiser hou sy kop hoog en beweeg nakend deur die strate.

Wanneer die herkoms van hierdie sprokie van Andersen nagegaan word, blyk dit dat hier eintlik sprake is van 'n volksverhaal. Bredsdorff (1975, p. 312) toon aan dat Die keiser se nuwe klere van Spaanse oorsprong is. Infante don Juan Manuel (1282-1349) het 'n soortgelyke sprokie geskryf wat afkomstig is uit die Joodse en Arabiese literatuur. Andersen het nie die Spaanse verwerkings self gelees nie, maar het wel een van die sprokies in 'n Duitse vertaling gelees en die titel het min of meer gelui:

So ist der Lauf der Welt. Die hoofintrige hiervan is oorgeneem met die verskil dat Andersen 'n universaliteit daaraan toegevoeg het wat in die Spaanse weergawe ontbreek het.

Die Moorse koning uit die oorspronklike volksverhaal is tot 'n Keiser getransponeer. Sy koninkryk kon enigeplek op die aarde gewees het. Hier is dus sprake van 'n onbepaalde woonplek wat dui op 'n universele ruimte. Die bedrieërs is van drie na twee verminder. Die ingrypendste en betekenisvolste verandering is egter die toevoeging van die magiese krag van die wonderklere. In die Spaanse weergawe was die materiaal onsigbaar vir enige persoon wat nie die seun van die veronderstelde vader is nie. In Andersen se verhaal sou die onsigbaarheid van die klere die onbekwames ontmasker. Dit is hierdeur wat Andersen se verhaal 'n universaliteit bereik: die bespotting van die snobisme van mense wat voorgee dat hulle dinge verstaan en waardeur terwyl dit glad nie werklik die geval is nie. Hulle gee dus voor sodat hulle nie as onnosel of onbekwaam bestempel kan word nie.

Bredsdorff (1975, p.311) beskou die sprokie van Die Keiser se nuwe klere as 'n volksverhaal van literêre oorsprong. In hierdie opsig sluit Yearsley (1924, p. 3) by hom aan as hy sê:

" ... a distinction must be made the true and the invented fairy-tale; that is to say, between the genuine folk-tale which can be traced back through the ages and has its variants in many countries, and the tale which has been invented with a literary purpose such as the story by Hans Christian Andersen ..."

Volgens die laaste verwysing lyk dit of Andersen se "stories" nog altyd foutiewelik ingedwing is onder die naam sprokies, terwyl hy eintlik literêre volksverhale geskryf het. Die Keiser se nuwe klere, wat die oerteks van hierdie drama is, is dus nie 'n sprokie soos op die titelbladsy van die teks aangedui nie, maar wel 'n oorgelewerde Spaanse volksverhaal. Daar dit beslis van literêre gehalte is (soos Yareley en Bredsdorff aandui) is dit ook by uitstek geskik om te dien as grondstof vir 'n ander literêre genre.

Die belangrikste distinktiwe punt van ooreenkoms tussen die oerteks en die drama is dat iemand raaksien dat daar geen klere is nie. In die Andersen-teks is dit 'n dogtertjie, in die drama is dit die Hofnar. Hierdeur word 'n satiriese inslag aan die gegewe gegee. So word 'n reeks prikkelende dimensies (simbolies, filosofies en satiries) met multi-signifikatiewe moontlikhede oopgeslaan.

Die uiterlike gebeurereeks in die drama volg dié van Andersen redelik getrou. Die motief van 'n magiese wonderkostuum en die invoeging van die Keiser van Utopia instigeer die fantasieagtige verloop van die handeling. Die wonderwewers is hier rebelleleiers en die byvoeging van die nar – wat die rol van die kind in die volksverhaal vertolk – verhoog die satiriese in die drama. Bartho Smit verleen verdere universaliteit aan die drama deur fasette van Koning Lear hierin te verwerk. Die gebruik van die funksies van die nar ten opsigte van die Keiser is 'n duidelike Shakespeareaanse toespeeling. Die Hofnar se woorde: Elke duim 'n Keiser (67:19) is byvoorbeeld 'n direkte herhaling van Lear se woorde: Ja, elke duim 'n Koning (126:5).*

* Die syfers verwys na Koning Lear (1971), vertaal deur Uys Krige, Kaapstad, HAUM.

In Die Keiser is heel dikwels van verwysings uit Koning Lear gebruik gemaak, soos dit in die loop van die bespreking sal blyk. Dieselfde afstroppingsproses wat in Lear voltrek word, vind in die persoon van die Keiser gestalte, met dié verskil dat skelmstreke en bedrog hiér 'n prominenter rol speel. Net soos Lear word die Keiser ook gestroop van sy waardigheid, sy trots, ja, selfs sy klere en sy rede.

Die tweeledige intensie van fantasie, naamlik op genot te verskaf en om ernstige kommentaar te lewer op die valse standaarde in die werklikheid, word op subtiële wyse in karakterteipe, woord en situasie gekonkretiseer.

2 Pikareske situasie en appél

Die hooftema in Die Keiser is die universele leuen of die relatiwiteit van die waarheid. Aan die hand van die pikareske word hier op ironies-satiriese wyse 'n kritiese greep gemaak op die moderne werklikheid. Haas elke verwysing in die teks vind 'n referent in die samelewing, daarom is hier inderdaad sprake van gemeenskapskuns.

In Die Keiser word gewerk met onwaarhede, twyfelagtighede en skelmstreke en daarom sluit dit aan by die pikareske literatuur. Aan die ander kant is die volksverhaal wat Smit as grondstof gebruik het ook van Spaanse oorsprong net soos die tradisionele pikareske literatuur. Dit is genoegsame aanduiding dat hier 'n eksplisiete verband tussen hierdie drama en die pikareske is.

Ten einde tot 'n nader tipering van hierdie literatuursoort te kom, kan aan die hand van Van Gorp (1978, p. 47f) 'n kompakte greep op die vernaamste kenmerke van die pikareske gemaak word. In die pikareske literatuur draai die handeling hoofsaaklik om skelmstreke. Daarom is die motiewe wat die handelingsverloop bepaal meesal van materiële aard, soos Van Gorp (1978, p. 47) dit sien: "Het hongermotief zet de meeste verhalen aan de gang ...". Die hooffiguur is dan ook dikwels 'n geleentheidsdief wat algaande in 'n gewoontedief verander. Ten einde uit die moeilikheid te bly moet hy gedurig vlug. Daarom is die pikaro 'n held en 'n swerwer (pelgrim) in 'n bedreigende wêreld. As gevolg van die geestelike onstabiliteit van die hooffiguur is die sentrale tema in die pikareske dikwels die bedrogsrelasie tussen die pikaro en sy wêreld. Die pikaro as randfiguur wat aan die selfkant van die maatskappy verkeer, ontdek algaande " ... alles is illusie in een wereld waar de werkelijkheid niet beantwoord aan de schijn" (Van Gorp, 1978, p. 47), of: alles is illusie behalwe die besef van die illusie self. So word die aangesig van die skyn (illusie) en die werklikheid of die waarheid en die twyfel op insiggewende wyse in die pikareske ontgin.

Die funksie van die pikareske literatuur is om kritiek te lewer op 'n dekadente fasade-maatskappy. Uit hierdie kritiese instelling kan afgelei word dat hierdie literatuur gemeenskapskuns is. Die skynheiligheid en korrupsie van 'n bepaalde gemeenskap word op ironies-satiriese wyse, deur middel van 'n spel met skyn en werklikheid, blootgelê.

In Die Keiser is daar verskeie karakters wat trekke van die pikaro, soos hierbo uiteengesit, vertoon. Diplomaat is 'n bedrewe skelm, maar tog so subtiel dat hy byna dwarsdeur die drama sy rol kan speel en die hele situasie versigtig kan manipuleer, sonder

dat hy ontmasker word. Aan die einde van drama kom hy skotvry anderkant uit en kan hy voet in die wind slaan (67:1).

Die hele bedrogspul rondom die wonderwewers en die wonderkostuum is 'n besondere skelmstreek van die jong Minister van Buitelandse Sake: Diplomaat. Hy het onmiddellik met slinkse intelligensie die swakplek van die Kabinet opgesom: verkleefdheid aan uiterlikhede.

Selfs die naamgewing is hier dubbelsinnig: Diplomaat vir Minister van Buitelandse Sake. In die newebetekenis van die woord Diplomaat word die rol wat hy in die drama speel uitgestip: "...versigtige onderhandelaar of listige, geslepe, taktvolle bemiddelaar" (HAT, 1965, p. 119).

Die Keiser openbaar self ook kenmerke van die tradisionele pikaro. Sy hele wêreld word onbewustelik begrens deur twee begrippe: syn en skyn. Daar bestaan dus 'n bedrogsrelasie tussen hom en sy wêreld. Hy word in hierdie situasie die slagoffer van 'n dubbele bedrog: die wonderwewers be- loof om 'n kostuum te maak wat al die bedrieërs aan die kaak sal stel en wat terselfdertyd van hom deur 'n stralekrans 'nsigbare Heilige Keiser sal maak. Dit alles is 'n sluwe set met 'n politieke motief: oorgawe van sy keiserskap aan die Wonderwewer en Tiengelieng, of vernedering voor sy volk. Die eerste keer in vyftig jaar word die Keiser in die geleentheid gestel om te besin oor sy kesiserskap, want hy word nou die vervolgte van sy volk omdat hy versuim het om ... self (te) gaan kyk wat in die land aangaan (16:3).

Die skyn word gekonkretiseer in die woord droom. Tiengelieng en die Wewer verduidelik dit deur na die verskil tussen Ekwator en Utopia te verwys:

Tiengelieng: Die groen Tier is die leier van Utopia, o, Keiser ...

Wewer : Die land van u volk.

Keiser : Van my volk?

Tiengelieng: Ja, o Keiser.

Keiser : My volk woon tog in Ekwator.

Wewer : O nee, u Majesteit. Tot vandag toe was net hierdie Hof en hierdie stad Ekwator. Die res van die land was Utopia ... Utopia is die land waar die mense droomklere dra ... En droomkos eet, en in droomhuise woon, en 'n droomkeiser het (58:19-20).

Die Hofnar beskryf die Keiser as 'n idealis en 'n dromer (14:17), na aanleiding van dieselfde uitspraak deur Kultuur (7:5). Die verband tussen syn en skyn word ook in terme van die begrip droom deur die Hofnar verwoord:

Keiser: Daar is meer dinge tussen hemel en aarde as waarvan ons in ons wildste drome kan droom, het die Nar eenkeer gesê. Hy het nie die klere gesien nie (43:2).

By 'n ander geleentheid word daar weer na die angsdrome van die Keiser verwys (53:13). Al hierdie uitsprakekulmineer in die geskokte uitroep van die Keiser nadat die Wewer en Tiengelieng in die Keiser en Keiserin se klere verskyn en Kim die twee koppe van Kultuur en Maarskalk op swaardpunte binnedra:

Keiser: ... Iemand moet my wakker maak. Ek het 'n verskriklike droom. Nar ...(57:1).

Hierop volg die betekenisvolle woorde van die Wewer:

Wewer: Dis nie 'n droom nie, U Majesteit.
Dis die werklikheid (57:3).

As die Keiser na sy kortstondige floute sy rede
verloor sê die Hofnar:

Hofnar: Ons Kroon droom, my Kleinkroon. Ons
Moet hom nie wakker maak nie (57:3).

Die byna tragies, blinde droomkeiser besef net soos
die pikaro van ouds: " ... alles is illusie in een
wereld waar de werklikheid niet beantwoord aan de
schijn" (Van Gorp, 1978, p. 47). Hy het sy Kabinet
te veel vertrou en in sy menslike beperktheid nooit
die bedrieëry en skurkagtigheid van ministers raak-
gesien nie.

3 Dooie mite

Die Heilige Keiser met sy beskawingsprogram het 'n
dooie mite geword. By implikasie word hier kommen-
taar gelewer op die dooie mites van ons tyd. Al
wat oorbly, is die holle vorm, die geperverteerde
ritueel. Dit word insiggewend in die drama ge-
illustreer deur middel van die absurde oordrywings
wat die ironies-satiriese lading hier intensiveer.
Wanneer die Keiser en die Keiserin by die troonkamer
aankom, word hulle koms telkens met beuels aange-
kondig, en al die ministers gaan staan in 'n ry en
roep dan in 'n koor: Lank lewe die Keiser! (9:8).

Die slot van die derde bedryf, waar al die minis-
ters in navolging van die valse Diplomaat neerkniel
en soos die griekse kore van ouds, met Kultuur as
koorleier, roep: Heilig is die Keiser (41:1-8),
word 'n holle ritueel. Hier word in die persoon
van die Keiser satiries die spot gedryf met die

gebrék aan Heiligheid - die skynvernaamheid en skynsekerheid van diegene wat uit beroep of roeping, hulleself graag sien as die Wagters op Sions mure!

Hoe onvoorspelbaar en relatief die waarheid werklik is, sou die Keiser eers uitvind as sy jarelange krank-sinnige angs skielik bewaarheid word en hy kaal in die optog loop, voorafgegaan deur die koppe van Kultureur en Maarskalk. Dit is sy boetedoening en die Wewer voorspel:

Wewer: Nogal jammer dat so 'n pragstuk deur die gepeupel uitmekaaruit geskeur moet word (63:2).

Tog is dit allesbehalwe wat uiteindelik met hom gebeur. Die Hofnar is die enigste een wat die situasie reg voorspel (66:7&9). Hierdie voorspelling van die Hofnar word dan bewaarheid as die volk neerval en die Keiser aanbid. Die volk kyk deur sy naaktheid en sy malheid tot dáár waar hy mens geword het. Die sleutel tot die vertolking van hierdie situasie word deur die Hofnar aan die einde van die derde bedryf gegee, waar hy die getransponeerde weergawe van die Paradysverhaal vertel. Voor die sondeval het sy grootouers ... nie eers mekaar raakgesien nie (54:8). Maar nadat hulle van die vrugte geëet het, het hulle ontdek ... hulle is kaal - en toe, skielik, was hulle mense ... (54:8). Net so moes die Keiser ook eers tot 'n val kom om mens te word.

Die drama eindig oëskynlik gelukkig, tog is hier 'n sinistere ondertoon. Dit lyk nogeens na 'n skynheilige apoteose van die Keiser, veral as die slotgedeelte geplaas word naas die parallelle gedeelte aan die einde van die tweede bedryf waar die Keiser op dieselfde wyse besondere lof toegeswaai word, deur sy valse ministers. Selfs die huilende Hofnar se

slotopmerking word 'n vingerwysing: Shame ...
My arme Kroon ... (67:5). Die Keiser verkry hier
in die slot 'n merkbaar tragikomiese dimensie. Die
Keiser se "uiterste verguising" val saam met sy hul-
diging as "Heilige" (Brink, 1978, p. 11). So word
hy in die woorde van die Diplomaat: Die Huilende
Keiser (62:22), in plaas van die Heilige Keiser.
Die triomf van die ironie lê daarin dat die moment
van diépsste insig en ooglopemde waansin hier aan die
slot saamval.

Die slot van die drama slaag daarin om die leser/
gehoor totaal verbysterd te laat oor die hele aard
van die "waarheid". Twee moontlikhede word gesug-
gereer: òf die Keiser loop doelbewus naak in die
optog, verneder homself voor sy volk en toon só sy
berou, òf hy "speel saam" met die ministers, op
aanbeveling van sy Hofnar, want die volk ... wéét
jý wou hulle help, maar daardie twee ouens het jou
bevark (62:5). Die laaste moontlikheid lyk my die
mees gemotiveerde van die twee, veral in die lig van
die floute kort voor die optog. Só gesien word
die ironie in die slot juis geïntensiveer. Die
Keiser word flou en as hy ontwaak, veins hy 'n mal-
heid - hy speel dus 'n baie slimmer spel as dié wat
sy Hofnar vir hom bedink het: hy gee voor dat hy
sy vader, die Mal Keiser se siekte oorgeërf het.
('n Moontlikheid wat volledig gemotiveerd lyk in die
lig van die volgende teksgegewe, 50:18 en 51:2.)
Nou is sy naaklopery in die optog ook gemotiveerd,
want hy het die besluit om met die optog voort te
gaan reeds geneem vóór sy beswyming (62:12-18).
Dit is dus nie 'n ontoerekenbare daad nie. So flous
hy die rebelle want sy malheid ontnem hulle die nood-
saak om hom dood te maak of teen te staan.

Hierdie beskouing verskil van die siening van Brink
(1978, p. 11) dat die Keiser se floute aan die einde

mank gaan aan dieselfde strukturele breuk as Leipoldt se Die heks. Hy sien die waansin ná die floute as 'n "gedefinieerde waansin" en daarom is die Keiser se dade daarná ontoerekenbaar. Sô gesien sou die afloop van die drama myns insiens veel van sy bewuste ironies satiriese dimensie ingeboet het, want die implisiete outeur wil juis met hierdie onsekerheid oor die afloop van die gebeure, die leser/gehoor konfronteer met die absolute relatiwiteit van die waarheid. Die oop einde lei hier tot nadenke of besinning.

4 Slot

Deur die werking van die ironie word hierdie drama satiriese kommentaar op 'n komplekse bestel: span-dabelrigheid van 'n owerheid, uitbuiting van 'n volk, oningeligtheid van 'n leier met goeie bedoelings, die noodsaak van aanpassings by veranderde situasies, die idee van beskawing, om maar enkele voorbeelde te noem. Selfs die breë satire op eie politieke en kleurkwessies kan ondanks die verhullingstegniek nouliks misgekyk word. Daarvan word die karakter van die Hofnar, wat soms met 'n spesifieke Kaapse aksent praat, 'n sprekende voorbeeld.

Tog moet die leser/gehoor hom nie net blind staar teen die satire op 'n eietydse werklikheid nie. Hier word ook kommentaar gelewer op 'n breër universele intellektuele vlak. Die vraag na waarheid, egtheid, opregtheid, eerlikheid, dwing die leser/gehoor om krities te besin: sien ons nie omdat ons die leuen glo, of het ons blind geword vir die waarheid? Dit laat ons saam met die Keiser in uiterste vertwyfeling uitroep: ... as almal sáám lieg - wat is dan die waarheid? Word hulle leuen nie dan die waarheid en die een wat sê hulle lieg die leuenaar nie? (51:4).

Die ironie in die drama wissel van ligte spel tot

ontstellende erns, van amper-klug tot selfs amper-tragedie. Daarom word alles hier spel. 'n Mens kan byna sê skou-spel, want al die karakters is dwarsdeur die handeling besig om rolle te speel: deur die magspel en die blufspel, met klere as ver-naamste hulpmiddel, word die menslike syn naakgeskeer.

Kort bibliografie

Bredsdorff, E. 1975. Hans Christian Andersen; the story of his life and work, 1805-75. London, Phaidon, 376p.

Brink, A.P. 1978. Keiser allig Smit se gaafste drama. Rapport, 29 Januarie, p. 11.

Van Gorp, H. 1978. Inleiding tot de picareske verhaalkunst. Groningen, Wolters Noordhoff, 204p.

Yearsley, M. 1924. The folklore of fairy-tale. London, Watts, 240p.
